

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 78ο • ΤΟΜΟΣ 155ος • ΤΕΥΧΟΣ 1765 • ΜΑΡΤΙΟΣ 2004

Θρησκεία και λογοτεχνία

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ

*Θεολογικές προϋποθέσεις του διαλόγου
μέ τη μοντέρνα λογοτεχνία*

ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ

Θρησκεία και ποίηση

ΑΝΤΩΝΗΣ ΖΕΡΒΑΣ

Ο άγνωστος θεός της λογοτεχνίας

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

Σημειώσεις για τη νεωτερική πεζογραφία

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΚΑΝΑΣ

Μυθιστόρημα και θεολογία: δρόμοι ασύμβατοι;

ΕΦΡΑΙΝ ΚΡΙΣΤΑΛ

*Λογοτεχνική δημιουργία και θρησκευτικός
πολιτισμός: Νόρθροπ Φράν, Κέννεθ Μπέρκ,
Χάρολντ Μπλούμ, Τζώρτζ Στάνιερ
Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας*

ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

*Τά βάθη του πνεύματος και τά κάλλη
του φθέγματος. Θεολογία και ρητορική στη
δυζαντινή έκκλησιαστική ποίηση*

Μηνολόγιο

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ • ΚΙΚΗ ΔΗΜΟΥΛΑ
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ • ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ
Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΝΙΚΟΣ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΕΖΗΣ
Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ • ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ ΤΡΕΠΑ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ • ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

Μάρτιος 2004

BIBΛIO

Ἀποσπασματικό μυθιστόρημα

Πρόδρομος Μάρκογλου, Διέφυγε τό μοιραϊόν. Ἐπάλληλα διηγήματα, Νεφέλη, Ἀθήνα 2003, σ. 167

Ὁ Πρόδρομος Μάρκογλου ξεκίνησε ὡς ποιητής τῆς δεύτερης μεταπολεμικῆς γενιᾶς καί συνεχίζει μέχρι σήμερα νά παράγει ἀξιόλογο ποιητικό ἔργο. Παράλληλα, ἀπό τό 1980 καί μετά, καταγίνεται ἐξίσου εὐδόκιμα μέ τήν πεζογραφία. Τό Διέφυγε τό μοιραϊόν εἶναι τό τέταρτο πεζογραφικό βιβλίο του.

Ὁ τόμος ἀπαρτίζεται ἀπό τριάντα τρία συναφή μεταξύ τους ἀφηγηματικά μέρη, τιτλοφορημένα ξεχωριστά τό καθένα καί ἀριθμημένα μέ ἀραβικούς ἀριθμούς. Ἡ συνάφεια προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ τριάντα τρεῖς ἀφηγηματικές μονάδες σχετίζονται μεταξύ τους πολύ στενότερα ἀπό ὅ,τι τά κείμενα μιάς συνηθισμένης συλλογῆς διηγημάτων. Ἐδῶ, στό Διέφυγε τό μοιραϊόν, ὅλες οἱ ἀφηγηματικές μονάδες ἔχουν κοινούς παρονομαστές. Πρῶτα πρῶτα ἔχουν ὅλες ἕναν κοινό ἀφηγητή: ἕνα ἀγόρι, κοντά στήν ἡλικία τοῦ συγγραφέα, πού ἀναφέρεται στά γεγονότα μιάς ἐννιαετίας περιόδου: ἀπό τό 1941 μέχρι τό 1950. Στό διάστημα αὐτό ὁ νέος ἀφηγητής περνάει ἀπό τήν παιδική ὡς τά μέσα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας του, ἀπό τά ὀχτώ, ἄς πούμε, χρόνια του ὡς τά δεκαεφτά του. Πρόκειται γιά ἕνα ἀγόρι, μέλος μιάς φτωγῆς προσφυγικῆς οἰκογένειας πού ζεῖ στήν Καβάλα. Ἕνας δεύτερος δεσμός ἀνάμεσα στά κείμενα τοῦ τόμου προκύπτει ἀπό τό γεωγραφικό χῶρο στόν ὁποῖο ἐκτυλίσσεται ἡ ἀφηγηματική δράση. Εἶναι τό σπίτι τοῦ ἀφηγητῆ (ἐφεξῆς Α), ἡ γειτονιά του, ἡ πόλη τῆς Καβάλας μέ τό λιμάνι καί τή θάλασσα, καί τά περίχωρά της. Ἕνα τρίτο συ-

νεκτικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ ὁ ἀφηγηματικός πληθυσμός τῶν κειμένων. Εἶναι οἱ γονεῖς τοῦ Α, ἡ μικρότερή του ἀδερφή Ἀρετή, πού πεθαίνει ἀπό φυματίωση ἐκεῖνα τά δύσκολα χρόνια, οἱ παπποῦδες καί οἱ γιαγιάδες του, οἱ θεῖοι του, οἱ παιδικές φίλιες του, ὀρισμένοι συμπολίτες, οἱ Γερμανοί καί Βούλγαροι κατακτητές, οἱ ἀντάρτες, ὁ στρατός κ.λπ. Τέλος, τό πραγματολογικό ὕλικό τῶν ἀφηγηματικῶν μονάδων συνδέεται στενά μέ τά ἱστορικά γεγονότα ἐκείνης τῆς περιόδου, σέ αὐτή τή γωνιά τῆς ἐλληνικῆς γῆς: γερμανοβουλγαρικῆ κατοχή, ἰδίως βουλγαρικῆ, καταπίεση, ἀνέχεια, ἀπελευθέρωση, ἐμφύλιος, βαρβαρότητες...

Αὐτούς τούς κοινούς παρονομαστές τῶν κειμένων θέλει νά δηλώσει, ὑποθέτω, καί ὁ συγγραφέας μέ τόν ὑπότιτλο τοῦ τόμου «Ἐπάλληλα διηγήματα». Ἡ ἰδέα μου εἶναι πώς ἔχουμε νά κάνουμε μᾶλλον μέ ἕνα ἀποσπασματικό μυθιστόρημα παρά μέ μιά συλλογή διηγημάτων. Ἔτσι, ὅπως σέ ἕνα μυθιστόρημα μέ ἀφηγητή ἐνδοκειμενικό, τά ἐξιστορούμενα μᾶς δίνονται ἐδῶ ἀπό τήν ὀπτική γωνία ἑνός ἐνδοκειμενικοῦ νέου ἀγοριοῦ. Εἶναι ὅ,τι πράττει τό ἴδιο, ὅ,τι αἰσθάνεται καί σκέφτεται, ὅ,τι βλέπει καί ὅ,τι ἀκούει ἀπό ἄλλους. Γιά τόν ἴδιο λόγο τά κείμενα τοῦ τόμου εἶναι ὅλα συνταγμένα σέ πρῶτο γραμματικό πρόσωπο — ἐκτός ἀπό τίς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού ὁ Α, ὡς θεατής ἢ ὡς ἀκροατής γεγονότων, χρησιμοποιεῖ τρίτο πρόσωπο, τό ὁποῖο ὅμως παραπέμπει πάντα στό πρῶτο πρόσωπο. Ἐπίσης, ὅπως θά συνέβαινε σέ μιά μυθιστορηματική σύνθεση, ἡ σειρά τῶν κομματιῶν, ἀπό τά πρῶτα πρὸς τά τελευταῖα, ἀκολουθεῖ τή σειρά τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, σύμφωνα μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ Α. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἔχουμε οὐσιαστικά χρονολογική διεύθυνση τῶν ἐπιμέρους κειμένων. Τό πρῶτο μάλιστα ἀπό αὐτά, καθῶς δίνει μέ λίγες κοφτές λέξεις καί φράσεις τούς ὅρους καί τό κλίμα τῆς

ἐποχῆς, μοιάζει σάν συνοφιστικός πρόλογος ὄλου τοῦ τόμου.

* * *

Ἦταν ἀρχές τοῦ 1943, ὅταν εἶπε ἡ μητέρα μου: «Πρέπει νά μάθεις γράμματα».

Δέν θυμῶμαι πιά τίποτε ἀπό ἀνάγνωση καί γραφή. Μόλις ἦρθαν οἱ Βούλγαροι κλείσανε τὰ ἑλληνικά σχολεῖα καί δέν ἀνοιξαν ποτέ στή διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Ἡ περιοχή μας πέρασε στή δικαιοδοσία τους. Μέ κάθε τρόπο προσπαθοῦσαν νά τήν ἐνωματώσουν στό βασίλειο τοῦ Μπόρη. Ἀπαγόρευαν καθετί ἑλληνικό. Ὅλα τὰ ἔγγραφα καί οἱ ἐφημερίδες ἦταν στή γλώσσα τους. Ἀλλάζαν τίς ἐπιγραφές στούς δρόμους, στίς ἐκκλησίες καί τὰ καταστήματα. Μάζεψαν κι ἐξαφάνισαν τὰ ἑλληνικά βιβλία. Σέ κάθε ἑλληνική ἐπιχείρηση ἢ κατάσταση διόρισαν κι ἕναν Βούλγαρο πολίτη συνεταῖρο.

Θυμίζω πῶς οἱ Γερμανοί παραχώρησαν τό 1941 τή Μακεδονία καί τή Θράκη στή σύμμαχό της Βουλγαρία. Καί ἡ βουλγαρική κατοχή ἦταν ἡ χειρότερη, γιατί εἶχε στόχο τόν ἀφελλισμό τῆς περιοχῆς. Τό βιβλίο τοῦ Μάρκογλου, ἄν καί ἀναφέρεται στά γεγονότα τῆς Κατοχῆς καί τοῦ Ἐμφύλιου, δέν κάνει ἱστορία. Ὡς ἕνα βαθμό βέβαια ἔχει αὐτοβιογραφικό χαρακτήρα καί ἀποτελεῖ μαρτυρία, ἀλλά τόσο μόνο. Σκοπός τοῦ πεζογράφου εἶναι νά δώσει ἕνα λογοτεχνικό κείμενο, τοῦ ὁποῦ ἡ δράση ἐκτυλίσσεται σέ μιά πολύ σκληρή ἐποχή. Ἔτσι, τό ἱστορικό ὕλικό συμπλέκεται μέ τό βιοποριστικό, τό ὑπαρξιακό, τό ἐρωτικό, τίς ἀγωνίες καί τίς ἔγνοιες τοῦ κεντρικοῦ ἀφηγητή. Ἔχουμε μάλιστα κομμάτια πού δέν ἀφοροῦν παρά μόνο τὰ προβλήματα αὐτοῦ τοῦ προσώπου.

Κοιτάζοντας ἐποπτικά τόν τόμο παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἀφήγηση ἐπανερχεται ἐπανελημένα σέ κάποιους ἀφηγηματικούς πόλους. Τέτοιοι εἶναι τό σπίτι τῶν Ἀσσέρ, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Τουτουντζόγλου, ἡ θελκτική Ρωζάνη, τό

λιμάνι τῆς πόλης, τό οἰκογενειακό περιβάλλον κ.λπ. Εἶναι σημεῖα-κόμβοι ἀπό τὰ ὁποῖα περνάει πάλι καί πάλι τό νῆμα μέ τό ὁποῖο ὑφαίνεται τό κειμενικό σῶμα. Ἐνα ἀπό αὐτά θά μᾶς δώσει ἕνα παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο συμπλέκεται ἡ ἱστορία μέ τήν ἰδιωτική ζωή τοῦ Α. Ἐννοῶ τό σπίτι τῶν Ἀσσέρ. Οἱ Ἀσσέρ ἦταν μιά οἰκογένεια Ἑβραίων πού ἔμειναν διπλά ἀπό τό οἰκογενειακό σπίτι τοῦ Α. Ἐκεῖ ἦταν τό σπίτι τους καί ἡ αὐλή τοῦ ἐνός σπιτιοῦ συνόρευε μέ τήν αὐλή τοῦ ἄλλου.

Ἐφυγαν οἱ Ἀσσέρ, μέ τήν εἰσβολή τῶν Βουλγάρων, στή Θεσσαλονίκη μέ φορτηγό. Ἡ Ἐσθήρ μᾶς χαιρετοῦσε χαμογελώντας πίσω ἀπ' τό σκονισμένο τζάμι.

Ἡ Ἐσθήρ ἦταν κόρη τῶν Ἀσσέρ συνομήλικη καί φίλη μέ τήν Ἀρετή, τήν ἀδελφή τοῦ Α. Τό σπίτι τῶν Ἀσσέρ ἔμεινε ἔκτοτε ἔρημο.

Στήν ἀρχή στέγασε κάποιους Γερμανούς στρατιῶτες, γιά λίγο, μετά οἱ βουλγαρικές ἀρχές ἐγκατέστησαν δύο οἰκογένειες Βουλγάρων. Στό διπλανό σπίτι, ἀπό τόν πρῶτο χειμῶνα, ἀκούγαμε περιέργους θορύβους. Κυρίως τὰ βράδια. Ἀνακαλύψαμε σέ λίγο πῶς ξήλωναν τὰ ἐσωτερικά κουφώματα, τὰ πατώματα, τὰ ταβάνια, τὰ καῖγαν στή σόμπα γιά νά ζεσταθοῦν.

Αὐτοί οἱ γείτονες θέλησαν νά πιάσουν σχέσεις μέ τήν οἰκογένεια τοῦ Α, ἡ ὁποία τοὺς ἀπέφυγε. Ὅμως ἡ Ἐσθήρ εἶναι συχνά στή σκέψη τοῦ Α. Καί ὅταν ἔμαθε ἀπό τοὺς μεγαλύτερους τό δράμα τῶν Ἑβραίων πῆρε δύο πλάκες πράσινο σαποῦνι ἀπό τό σπίτι του καί τίς ἔθαψε στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ τῶν Ἀσσέρ, σάν μιά πράξη συμβολικοῦ ἐνταφιασμοῦ στό γενέθλιο χῶμα.

Στά τελευταῖα γενέθλια τῆς Ἐσθήρ τό σπίτι ὀλόφωτο. Στό μεγάλο σαλόνι μέ τοὺς καθρέφτες, τό πολύφωτο μέ τοὺς κρυστάλλους ἔλαμπε. Τό τραπέζι μέ τό πράσινο βελούδο σπίθιζε.

Ἡ μητέρα της ἔκοβε καί μᾶς ἔδινε σέ χρυσοανθισμένα πιάτα ἕνα ὑπέροχο γλυκό μέ σοκολάτα [...].

Μετά ἀπό χρόνια:

Ἄκουσα φωνές καί θορύβους. Βγήκα στό Μπαλκόνι. Ἐνα συνεργεῖο ἐργατῶν κατεδαφίζει τό ἐρείπιο τῶν Ἀσσέρ. Ἐεκίνησαν ἀπό τήν ξεχαρβαλωμένη σκεπή [...].

Τά παραπάνω παραθέματα βρίσκονται σκόρπια μέσα σέ διάφορα κείμενα. Ἵπάρχουν περί τίς δεκαπέντε ἀναφορές στό σπίτι τῶν Ἀσσέρ καί στούς ἴδιους.

Τό παράδειγμα μέ τό σπίτι τῶν Ἀσσέρ δείχνει πόσο ἡ ζωή τοῦ Α ἦταν ἱστορικά προσδιορισμένη. Πολλά κείμενα τοῦ τόμου φτάνουν νά ἔχουν σαφῶς μορφή μαρτυρίας ἀπό τά χρόνια τῆς Κατοχῆς καί τοῦ Ἐμφυλίου. Ἀπό τήν πλευρά αὐτή τό Διέφυγε τό μοιραῖον θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἕνα βιβλίο μνήμης. Μνήμης, ἀλλά καί μνημόσυνο γιά ὅσους ἀδίκῃ ἐπεσαν θύματα τῶν συνθηκῶν, πού ἄλλους εὐνόησαν καί ἄλλους χαντάκωσαν. Γιατί, χωρίς νά λέγεται, μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ τόμου προκύπτει ἀδιάστα ἕνα αἴτημα δικαιοσύνης: τό νά θυμόμαστε τούς θύτες καί τά θύματα.

* * *

Ὁ λόγος τοῦ Μάρκογλου στό συγκεκριμένο βιβλίο παρουσιάζει ὀρισμένα γνωρίσματα, τά ὁποῖα συνιστοῦν τήν ἰδιαιτερότητά του. Ἄν καί δέν εἴμαστε μακριά ἀπό τό λόγο πού χαρακτηρίζει τά ἄλλα πεζά τοῦ συγγραφέα, ἔχει ὡστόσο σημασία νά τά δοῦμε καθεαυτά. Εἶναι κυρίως τοῦτα: ἡ ἀπερίτητη γραφή, ἡ ἀσχολίαστη παρουσίαση τῆς δράσης, ἡ ἀντιστικτική χρήση φυσικῶν δεδομένων. Νά τά δοῦμε, κάπως συνοπτικά, μέ τή σειρά.

α) Ἀπερίτητη γραφή. Μέ τό ὑλικό πού εἶχε

στή διάθεσή του ὁ πεζογράφος θά μπορούσε, ἀκολουθώντας τή φλύαρη μέθοδο μέ τήν ὁποία γράφονται τά ὀγκώδη μυθιστορήματα πού διεκδικοῦν τό μεγάλο ἀγοραστικό κοινό, νά δώσει ἕνα τρίτομο ἢ τετράτομο ἔργο. Ἀντί γι' αὐτό μᾶς ἔδωσε ἕναν τόμο μόλις 167 σελίδων. Καί τοῦτο γιατί δέν ἐπιμένει παρά στά καίρια καί στά σημαντικά γιά τήν ἀφηγηματική δράση. Ὅλα τά ἄλλα, κάτι πού γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτό ἀπό τόν ἀναγνώστη, παραλείπονται ὡς περιττά ἢ αὐτονόητα. Καλύτερα ὅμως νά δώσω ἕνα συναφές παράδειγμα. Ἐνα μικρό ἀπόσπασμα ἀπό τό ὑπ' ἀριθμόν 8 κείμενο, πού ἐπιγράφεται «Ἐπιδρομή»:

Τά τρόφιμα μᾶς εἶχαν τελειώσει. Εἶχα ἀδυνατίσει, εἶχαν πρηστεῖ οἱ ἀδένες μου ἀπό τήν πείνα. Τότε ἡ μητέρα ἀποφάσισε νά πάμε γιά ἕνα διάστημα στό πατρικό τῆς σπίτι στό χωριό.

Ἐεκινήσαμε ὅταν σηκώθηκε γιά τά καλά ὁ ἥλιος. Ἀφήνοντας τά τελευταῖα σπίτια φτάσαμε στό φυλάκιο. Ἐκεῖ ὁ Βούλγαρος φρουρός ἔλεγε τά χαρτιά μας, μᾶς ἄφησε νά συνεχίσουμε. [...] Φτάσαμε ἀργά τό ἀπόγευμα.

Ἐβόσκα τό ἄλογο τοῦ θεῖου, ἕνα κανελί δυνατό ζωό, ὅταν ἄκουσα νά χτυπᾶνε δαμνοισμένα οἱ καμπάνες τῆς ἐκκλησίας. Ἡξέρα, αὐτό σήμαινε ἕναν μεγάλο κίνδυνο. Ἐπρεπε νά τά μαζέψω ἀμέσως καί νά τρέξω σπίτι [...].

«Φτάσαμε ἀργά τό ἀπόγευμα», δηλαδή στό χωριό καί πιό εἰδικά στό πατρικό τῆς μητέρας τοῦ Α. Δέν τούς ὑποδέχτηκε κανεῖς ἐκεῖ; Δέν εἶδαν τόν παππού του, τόν θεῖο του, τά ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας; Δέν ἐξήγησαν τό λόγο τοῦ ἐρχομοῦ τους, δέν ἔγιναν κουβέντες, δέν ἀντάλλαξαν πληροφορίες γιά τήν κατάσταση; Δέν τούς ἔδωσαν κάποιο χῶρο νά μείνουν; Δέν ἔφαγαν κάτι αὐτοί οἱ πεινασμένοι; Τίποτα ἀπό ὅλα αὐτά. Πολύ σωστά ἄλλωστε: ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ κάλλιστα νά τά ὑποθέσει. Δέν μπορεῖ ὅμως νά ὑποθέσει, ἂν δέν τό ἀναφέρει ὁ ἀφηγητής, τό συναγεμῶ πού σημαίνουν οἱ κα-

μπάνες και τό τί θα ακολουθήσει: ή θηριώδης ληστρική επίδρομή στό χωριό μιās βουλγαρικής όρδης όπλοφόρων, πού άρπαξε, σκότωσε — ένα θύμα και ό παππούς τού Α— και έκαψε. Δέν θά μου ήταν δύσκολο νά παραθέσω πολλά τέτοια παραδείγματα, στά όποια φαίνεται ή έπιμονή τού πεζογράφου στά άπαραίτητα και στά καιρία στοιχειά. Τό ίδιο παρατηρεί κανείς και στό έσωτερικό τού λόγου. Οί φράσεις συγκροτούνται, όπως θά φάνηκε ήδη από τίς λίγες πού άντέγραψα παραπάνω, μέ τή μεγαλύτερη δυνατή οικονομία τού λεκτικού ύλικού. Μέ τή μεγαλύτερη αλλά και τήν άποδοτικότερη. Άποτέλεσμα σοβαρής και έπίμονης δουλειάς.

β) Άσχολιάστη παρουσίαση τής δράσης. Ό Α δέν κρύβει τά συναισθήματά του ούτε τίς συμπάθειες και τίς άντιπάθειές του. Η τάση του ωστόσο είναι νά δίνει τά γεγονότα γυμνά, χωρίς σχόλια και παρατηρήσεις. Ός συγκεκριμένο πρόσωπο έχει θέβαια όρισμένη ύποκειμενικότητα. Προτιμάει όμως νά αφήνει τή συλλογιστική πλευρά τού έαυτού του στή σκιά και νά δίνει τό λόγο στά ίδια τά πράγματα. Άποφεύγει επίσης τίς έρμηνευτικές αναφορές στά περιστατικά. Άπό τήν άποψη αυτή έχουμε νά κάνουμε μέ ένα είδος «άντικειμενικής» αφήγησης σάν εκείνη τού πρώτου μέρους τού μυθιστορήματος Ό ξένος τού Άλμπέρ Καμύ. Έχουμε π.χ. περιπτώσεις πού ό άφηγητής αισθάνεται φρίκη, αλλά δέν τό λέει, παρουσιάζοντας μόνο τό γεγονός πού τήν προκαλεί. Στο κείμενο μέ νούμερο 28 («Ό νεκρός») τέσσερις έφηβοι —βρισκόμαστε στά χρόνια τού Έμφυλίου— πάνε πρός τά ριζά τού βουνού νά στήσουν δίχτυα γιά νά πιάνουν πουλιά. Τά έστησαν και περίμεναν:

Κρυμμένοι πίσω άπ' τούς θάμνους περιμέναμε. Καπνίζαμε τσιγάρα κοιτώντας ένα γύρω τόν ούρανό. Δέν έπαιζε ούτε φτερό. Μόνο κάποια χελιδόνια πετούσαν χαμηλά, πέφταν κάτω πρός

τήν πόλη. Άπνοια. Λίγο έλειψε νά μιās πάρει ό ύπνος. Ό ήλιος έκαιγε. Η θάλασσα μιās προκαλούσε. Ό Πανούλης έσπασε τήν άπραξία, σκαρφάλωσε παραπάνω, έψαχνε γιά ένα καλύτερο μέρος. Τόν ακούσαμε νά μιās φωνάζει μέ μιιά φωνή γεμάτη ταραχή. Σκαρφαλώνοντας μέσ' άπ' τά πουρνάρια, τούς θράχους, φτάσαμε στόν Πανούλη. Ταραγμένος μιās έδειχνε ένα θάμνο. Είδαμε τά γυμνά πόδια κάποιου, πρέπει νά ήταν ξαπλωμένος άνάσκελα. «Τί κάνει εκεί;» «Είναι ξυλιασμένος», ειπε ό Πανούλης. Προχωρήσαμε, παραμερίσαμε θάμνους και κλαδιά. Φάνηκε τό σώμα ενός άντρα, ήταν τό κεφάλι σκεπασμένο μέ τό σακάκι του. Τό τράβηξε ό Άγγελος. Φάνηκαν τά αίματα. Σύννεφο πετάχτηκαν οι μύγες βουίζοντας. Μιά σφαίρα στό κεφάλι και μιιά στό στήθος. «Είναι ό Λεωνίδας», ειπα. «Ποιός Λεωνίδας;» ρώτησε ό Άπόστολος. «Δούλευε στό παγοποιείο, μοίραζε τόν πάγο στά σπίτια, πρίν τόν πόλεμο, μετά τόν βλέπαμε στή χάση και στή φέξη».

Μαζέψαμε άλαφιασμένοι τά δίχτυα [...].

Η εξήγηση τού φόνου αφήνεται νά ένοηθεί από ό,τι ακολουθεί τίς άλλες μέρες. Σημασία όμως έχει τό πώς παρουσιάζει τά πράγματα ό συγγραφέας μέσα από τήν όπτική γωνία τού Α: χωρίς σχόλια και έρμηνείες, αφήνοντας τά συμπεράσματα στήν κρίση τού αναγνώστη.

γ) Άντιστικτική χρήση φυσικών δεδομένων. Τό φυσικό περιβάλλον, καθώς είναι γνωστό, παρουσιάζει δύο όψεις. Άπό τό ένα μέρος μένει ψυχρά ούδέτερο άπέναντι στά άνθρώπινα αισθήματα. Άπό τό άλλο όμως μέρος, γιά τό καθένα άτομο, καθώς συνδέεται μέ τήν προσωπική του εξέλιξη, άποτελεί ένα στοιχειό φιλικό μέ τό όποιο μπορεί και νά διαλέγεται κανείς. Αυτές τίς δύο όψεις τού φυσικού περιβάλλοντος έμμεταλλεύεται συχνά ό Μάρκογλου στή δομή τού αφηγηματικού λόγου. Ό κήπος από τό σπίτι τού Α, ή θάλασσα, τό φώς τού φεγγαριού, ό ήλιος, τά πεύκα, τό ρετσίνι από τά πεύκα κ.λπ. άνάλογα μέ τίς καταστάσεις παίρ-

νον μέρος στή σύνθεση τῶν κειμένων. *Οχι ὡς ἀπλές περιγραφές τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὡς ἀφηγηματικά μικρομπαζώματα δηλαδή, ἀλλά ὡς δεδομένα μέ ἀντιστικτική λειτουργικότητα. Αυτό συμβαίνει σέ στιγμές κρίσιμες ἢ στιγμές μεγάλης ἔντασης. Στό παραπάνω κείμενο 8, πού ἀναφέρεται στήν «Ἐπιδρομή» τῶν Βούλγαρων στό πατρικό χωριό τῆς μάνας τοῦ ἀφηγητῆ, ἡ οἰκογένεια ἔφυγε στό βουνό. Ὁ παππούς, «ὑπέργηρος», δέν θέλησε νά φύγει καί ξυλοκοπήθηκε ἄγρια, δέν ἄντεξε καί πέθανε σέ δύο μέρες. Ὁ ἴδιος ὁ Α κι ὁ ἀδερφός τῆς μάνας του παγιδεύτηκαν μέσα στό χωριό. Γιά νά γλιτώσουν βούτηξαν στή στέρνα τοῦ λαχανόκηπου καί ἔμειναν ἐκεῖ ὡς τό βράδυ πού ἔφυγαν οἱ ἐπιδρομεῖς. Ἀκολουθοῦν οἱ ἐπομενες φράσεις:

Ὁ θεῖος σήκωσε λίγο περισσότερο τό κεφάλι του γιά ν' ἀκούσει καλύτερα. Οἱ μηχανές τῶν αὐτοκινήτων ἀργά χάνονταν. Μιά τρομακτική ἡσυχία. Μόνο κάτι σκυλιά. Καμιά φωνή. *Ἐβγαλα τό μαντίλι, ξεμπούκωσα τό στόμα μου. Πονοῦσαν φοβερά οἱ μασέλες. Βγήκε ἕνα ἀεράκι ἀπ' τό Παγγαῖο. Μείναμε ἐκεῖ, μέσ στή γκιόλα, στό νερό, μέχρι πού πλάκωσε ἡ νύχτα. Οἱ φωτιές εἶχαν χαμηλώσει, οἱ καπνοί πνίγαν τόν τόπο. Πάνω ἀπ' τά μαῦρα σύννεφα τῶν καπνῶν, ἀπ' τόν ἀπέναντι λόφο, πρόβαλε ἡ σελήνη [...].

*Ὅταν μιῶ γιά ἀντιστικτική λειτουργικότητα τῶν φυσικῶν δεδομένων, ἐννοῶ περιπτώσεις ἀνάλογες μέ αὐτές τοῦ «βγήκε ἕνα ἀεράκι ἀπό τό Παγγαῖο» καί «ἀπ' τόν ἀπέναντι λόφο, πρόβαλε ἡ σελήνη».

* * *

Ὡς σύνολο τό βιβλίο εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ἐπειδή μᾶς δίνει, ἀπό ὀρισμένη ὀπτική γωνία, τά γεγονότα καί τό κλίμα μιᾶς ἐποχῆς, σέ ἕνα

συγκεκριμένο τόπο. Φυσικά μέ τούς περιορισμούς τούς ὁποίους συνεπάγεται ἡ ἀντίληψη ἑνός ἀνθρώπου γενικά, καί ἑνός ἀνθρώπου εἰδικότερα πού ἐμφορεῖται ἀπό ἀριστερές ἰδέες. *Ὅ,τι προέχει ὅμως στό βιβλίο αὐτό εἶναι ἡ ποιοτική πλευρά τῶν κειμένων. Ἡ ὀργανική σύλληψη τοῦ θεματικοῦ ὕλικου καί ἡ ἀνάλογη ἐκφραστική πραγμάτωσή του. Ὁ τόμος περιέχει, ὅπως ἔχω πει, τριάντα τρία κείμενα. Κορυφαῖα ἀνάμεσα σέ αὐτά θεωρῶ δύο πού εἶναι καί τά πλέον ἐκτενῆ, τό «Ταξίδι στό Νέστο» καί τό «Στό καμίνι». Κοντά σέ αὐτά θά πρέπει νά προστεθοῦν καί ἡ «Ἐπιδρομή», «Τό ἐργαστήρι τοῦ πατέρα», τό «Γκάγκα Ντίν» καί ἡ «Μεταλλαγή». Ἀπροσδόκητα τό κείμενο πού δίνει τόν τίτλο στόν τόμο εἶναι ἀπό τά πῶ ἀδύνατα. Κυρίως γιατί σέ αὐτό ὁ Α, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἐπιχειρηματολογεῖ ἐρήμην γεγονότων γιά τήν αἰτία πού τόν ἔφερε στό σημεῖο νά θελήσει νά αὐτοκτονήσει καί, ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ αἰτία πού ἐπικαλεῖται προϋποθέτει ἕναν προβληματισμό ἀσυνήθιστα ὑψηλῆς πνευματικῆς, φιλοσοφικῆς θά ἔλεγα, στάθμης. Δύσκολα πείθεται κανεῖς ὅτι ἕνας ἐφηβος ἀποφασίζει νά αὐτοκτονήσει, ὅταν συνειδητοποιεῖ πῶς ἡ σχέση μέ τό κορίτσι του χάλασε ἐπειδή ὁ ἴδιος προσπάθησε νά παίξει τό ρόλο τοῦ Πυγμαλῶνα. Καί μάλιστα ὅτι τό συνειδητοποιεῖ τόσο βαθιά καί συγκλονιστικά πού τόν κάνει νά αισθανθεῖ γελοῖος στά δικά του μάτια, κάτι πού τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά τό ὑποφέρει... Μέ τήν εὐκαιρία θέλω νά πῶ ὅτι ὑπάρχουν καί κάποιες ἄλλες στιγμές πού ὁ Α δείχεται κάπως βαθύνους γιά τήν ἡλικία του. Εἶναι βέβαια ἕνας δυνάμει διανοούμενος, ἀλλ' ἔχει μπροστά του δρόμο ὡς τήν ὠριμότητα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ